

לעילוי נשמת

סבי ר' יעקב בן אליעזר אבני

סבי ר' אהרון בן אברהם יחיאל שלנר

סבתי לאה בת שמעון שלנר

שיטת הרמב"ם בהשתלשלות מוסד הנישואין

ראשי פרקים

הקדמה

א. צורת הנישואין לפני מתן תורה

שלב א - לקיחה ובעילה

ב. צורת הנישואין ע"פ התורה

שלב ב - קניין ביאה

ג. צורת הנישואין ע"פ חז"ל

שלב ג - הוספת קניין כסף

שלב ד - דחיקת קניין ביאה

ד. משמעות ההשתלשלות

סיכום

הקדמה

הרמב"ם בתחילת הלכות אישות של משנה תורה מתאר את הצורה שבה אדם נושא אשה. הוא מתחיל בתיאור המצב לפני מתן תורה, מראה את השינוי שחל לאחר נתינת התורה ומציג תמורות נוספות שחלו בהמשך. ניתן לזהות ע"פ דבריו התפתחות באופי הנישואין בתקופות השונות - מהזמן שלפני מתן תורה ועד לתקנות חכמים. מגמתנו במאמר תהיה לתעד את השלבים השונים, לעמוד על הסיבות לשינויים שנוצרו בתפיסת הנישואין ולזהות את הערכים היסודיים העולים מתפיסתו של הרמב"ם.

א. צורת הנישואין לפני מתן תורה

שלב א - לקיחה ובעילה

הרמב"ם פותח את הלכות אישות בתיאור צורת הנישואין שהתקיימה לפני מתן תורה:

קודם מתן תורה היה אדם פוגע אשה בשוק אם רצה הוא והיא לישא אותה מכניסה לביתו

ובועלה בינו לבין עצמו ותהיה לו לאשה. (הלכות אישות א', א)

הרמב"ם מסביר שלפני מתן תורה, כאשר איש ואשה רצו להנשא, כלל מעשה הנישואין שני מרכיבים: א) לקיחת האשה לבית האדם. ב) בעילת האשה. מקור לשיטת הרמב"ם ניתן למצוא

1. מאמר זה מבוסס על שיעוריו של הרב יעקב נגן במסכת קידושין בשנת תשס"א. המאמר התפרסם בחוברת 'מגיד דבריו ליעקב 2' - בהוצאה פנימית של ישיבת עתניאל.

בסיפור יהודה ותמר, כאשר יהודה נושא את בת שוע לאשה כתוב - "ויקחה ויבא אליה" (בראשית ל"ח, ב). מכאן אנו רואים שמעשה הנישואין כולל לקיחה וביאה. בהמשך נראה שע"פ פסוקי התורה לקיחת האשה היא לתוך הבית.

תיאור זה בא בניגוד לתיאור הקדשה של אותם ימים - אותה האדם רק בועל, ללא רצון לנישואין או הכנסה לבית.

קודם מתן תורה היה אדם פוגע אשה בשוק אם רצה הוא והיא נותן לה שכרה ובוועל אותה על אם הדרך והולך לו, וזו היא הנקראת קדשה.

(הלכות אישות א', ד)

לפני מתן תורה היה מותר לבוא על קדשה, ומתן התורה נועד לשלול היתר זה. פסוק המתאר מצב זה נמצא אף הוא בסיפור שאותו הזכרנו לעיל.

יהודה רואה את תמר כלתו -

וַיִּחְשְׁבֶהָ לְזוֹנָה כִּי כִסְתָהּ פָּנֶיהָ.

(בראשית ל"ח, טו)

תמר המתחזה לקדשה יושבת על אם הדרך -

וַתֵּשֶׁב בַּפֶּתַח עֵינַיִם אֲשֶׁר עַל דֶּרֶךְ הַמִּנְתָּה.

(שם, יד)

יהודה בא אליה תמורת שכר -

וַיֵּט אֵלֶיהָ אֶל הַדֶּרֶךְ וַיֹּאמֶר הִבֵּה נָא אֲבוֹא אֵלַיךְ... וַתֹּאמֶר מַה תִּתֶּן לִי כִּי תָבוֹא אֵלַי: וַיֹּאמֶר אֲנֹכִי אֲשַׁלַּח גְּדֵי עֲזִים מִן הַצֹּאן.

(שם, טז-יז)

ע"פ הבנתנו, צורת התהוות האישות אותה מציג הרמב"ם כמצב שלפני מתן תורה קיימת למעשה בכל התקופה המתוארת בתורה (גם אחרי נתינתה לעם ישראל). נוכח זאת ע"פ פרשיית הנישואין בדברים כ"ד. בפרשיה זו מוצגת צורת הנישואין המקובלת -

כִּי יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה וַיְבַעְלָהּ

(דברים כ"ד, א)

ע"פ פשט הפסוקים ישנה כאן דרישה ללקיחה וביאה, בדומה למצב שלפני מתן תורה המתבטא בתיאור שראינו בסיפור יהודה ותמר. המילה "כ"י" בפרשיה זו מתכוונת לתאר תיאור מצב ולא להציג חקיקה חדשה בנוגע לתהליך הנישואין².

יש לומר שכוונת הלקיחה היא הכנסת האשה לבית האדם כיוון שהמילה "בית" חוזרת בפרשיה זו 4 פעמים:

...וְהָיָה אִם לֹא תִמְצָא חֵן בְּעֵינָיו כִּי מִצָּא בָּהּ עֲרֹנֹת דְּבָר וְכָתַב לָהּ סֵפֶר כְּרִיתָת וְנָתַן בְּיָדָהּ וְשָׁלְחָהּ מִבֵּיתוֹ: וַיִּצְאָה מִבֵּיתוֹ וְהִלְכָה וְהָיְתָה לְאִישׁ אֲחֵר: וַשִּׁנְאָה הָאִישׁ הָאֲחֵרוֹן וְכָתַב לָהּ סֵפֶר כְּרִיתָת וְנָתַן בְּיָדָהּ וְשָׁלְחָהּ מִבֵּיתוֹ אוֹ כִּי יָמוּת הָאִישׁ הָאֲחֵרוֹן אֲשֶׁר לָקָחָהּ לֹא לְאִשָּׁה: לֹא יִיכַל בְּעֵלָהּ הָרֵאשׁוֹן אֲשֶׁר שָׁלְחָהּ לָשׁוּב לְקַחְתָּהּ לִהְיוֹת לוֹ לְאִשָּׁה אֲחֵרִי אֲשֶׁר הִשְׁמָעָה כִּי תוֹעֲבָה הוּא לִפְנֵי יְהוָה וְלֹא תִחַטֵּא אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֵיךְ נָתַן לָךְ בְּחֵלָה: כִּי יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה חֲדָשָׁה לֹא יֵצֵא בְּצִבָּא וְלֹא יַעֲבֹר עָלָיו לְכָל דְּבָר נְקִי יְהוָה לְבֵיתוֹ שָׁנָה אַחַת וְשָׁמַח אֶת אִשְׁתּוֹ אֲשֶׁר לָקַח.

(דברים כ"ד, א-ה)

העולה מכך הוא שע"פ דין התורה תהליך התהוות הנישואין כולל לקיחה לבית וביאה. זהו בדיוק המצב שהיה קיים ע"פ הרמב"ם לפני מתן תורה. גם לפי הבנתנו נעשה שינוי בצורת הנישואין, אך בעוד הרמב"ם מבין שמתן תורה יצר את השינוי, אנו נטען שמקורו בתורה שבעל

2. ע"פ רעיון של הרב בנימין קלמזון, ראש הישיבה.

פה, כפי שנראה להלן. ע"פ פשט המקראות, מעשה הנישואין הגורם להתהוות חיי האישות בין בני הזוג מקביל לתוכן חיי האישות עצמם. המעשה כולל את לקיחת האשה לבית האיש ובעילתה, ואלו המרכיבים הטבעיים של חיי נישואין - הקמת בית משותף וחיי אישות.

ב. צורת הנישואין ע"פ התורה

שלב ב – קניין ביאה

1. שינוי צורת הנישואין

הרמב"ם ממשיך ומתאר את צורת הנישואין לאחר מתן תורה:

כיון שנתנה תורה נצטוו ישראל שאם ירצה האיש לישא אשה יקנה אותה תחלה בפני עדים ואחר כך תהיה לו לאשה שנאמר (דברים כ"ב, יג) 'כי יקח איש אשה ויבא אליה'.
(הלכות אישות א', א)

לאחר מתן תורה נוסף שלב בתהליך הנישואין מעבר לשלבים הקיימים והוא חיוב קניין¹ האשה בפני עדים. ע"פ זה מגדיר הרמב"ם בהמשך את המצוה:

וליקוחין אלו מצות עשה של תורה הם... וליקוחין אלו הן הנקראין קידושין או אירוסין בכל מקום.
(הלכות אישות א', ב)

הרמב"ם מבין שמצוות התורה היא הקידושין (קניין האשה), משום שזו ההוספה שהוסיפה התורה על התהליך הקיים. ניתן לראות את חשיבות הקידושין גם בהגדרת המצוה בספר המצוות:

היא שצונו לבעול בקדושין ולתת דבר ביד האשה או בשטר או בכיאה וזו היא מצות קדושין.
(ספר המצוות, עשה רי"ג)

הרמב"ם מתייחס אל הקידושין כשלב הקריטי ביצירת הקשר בין איש לאשתו. כבר לאחר הקידושין נחשבת האשה המקודשת כאשת איש ממש (אף שלא נכנסה עדיין לבית בעלה ולא נבעלה לו).

וכיון שנקנית האשה ונעשית מקודשת אע"פ שלא נבעלה ולא נכנסה לבית בעלה הרי היא אשת איש והבא עליה חוץ מבעלה חייב מיתת בית דין ואם רצה לגרש צריכה גט.
(הלכות אישות א', ג)

בשלב זה מתייחס הרמב"ם למעשה הקניין (=קידושין) כעיקר תהליך הנישואין ולא ברור איזה תוקף קיים לכניסת האשה לבית הבעל. מעשה הקידושין שהוא קנייני אינו מקביל לתוכן חיי האישות עצמם, בניגוד לשלב הראשון שאותו ראינו לעיל ברמב"ם.

3. מקור המראה על קשר בין קיחה לקניין נמצא בקידושין ב ע"א:

"וקיחה איקרי קניין, דכתיב: (בראשית כ"ה, י) 'השדה אשר קנה אברהם, אי נמי: (ירמיהו ל"ב, מד) 'שדות בכסף יקנו'".

יכול להיות שהרמב"ם למד את חיוב הקניין מהמילים "כי יקח" ומהקשר בגמרא בין קיחה לקניין. אנו הבנו את המילים "כי יקח" כהכנסת האשה לבית הבעל, כי כאשר אנו מנסים להבין את המילים כפשוטן, אין צורך לומר שמדובר כאן בקניין כלשהו אלא בלקיחה ממש.

2. עליונותו של קניין הביאה על שאר דרכי הקניין באשה

דרך הקניין המועדפת בשלב זה היא הביאה. עובדה זו הגיונית כיוון שדרך זו שומרת על הרעיון הבסיסי של התהוות נישואין ע"י ביאה⁴ ומוסיפה לו את האלמנט הקנייני. ניתן לראות את עדיפות הביאה מדברי הרמב"ם עצמו:

ובאחד משלשה דברים האשה נקנית, בכסף או בשטר או בביאה, בביאה ובשטר מן התורה ובכסף מדברי סופרים.
(הלכות אישות א', ב)

מכאן נראה שדרכי הקניין בשטר ובביאה עדיפות על הקניין בכסף. בהמשך נראית עדיפות לקניין ביאה על קניין שטר:

המקדש בביאה הרי אלו קידושי תורה, וכן בשטר מתקדשת בו מן התורה.

(הלכות אישות ג', כ)

קידושי ביאה הם קידושי התורה, ובנוסף גם תוקפם של קידושי שטר הוא מדאורייתא. הסיבה לכך היא שעניין הביאה נזכר בפירוש בפסוקים -

ובעלה (דברים כ"ד, א)

ואילו עניין שטר לא נזכר בפירוש, אלא נלמד מתוך השוואה לשחרור האשה בגט:

וכתב לה ספר כריתת... ויצאה מביתו והלכה והיתה לאיש אחר. (דברים כ"ד, א-ב)

מקור נוסף ממנו ניתן ללמוד על עליונותה של דרך הביאה בקידושין הוא בספר המצוות:

אבל קדושין דאורייתא אמנם הם מבוארים בביאה... ובבאור⁵ אמרו (קידושין ט ע"ב) קדושי ביאה שהם דאורייתא. (ספר המצוות, עשה ר"ג)

גם מפירוש המשניות לרמב"ם ניתן לזהות רעיון זה:

וסדר הקדושין בביאה שיתחד עמה בפני עדים לשם קדושין, ואין קדושין יותר מבוארים מאלה וזה הוא שנתפרש בתורה שנאמר וכו' אליה ובעלה, בביאה תעשה בעולת בעל.

(רמב"ם, פיה"מ קידושין א', א)

3. משמעות השינוי שנוצר ע"י מתן תורה – הוספת הקניין

מסתבר שהסיבה שהרמב"ם מוסיף את הדרשה לקניין מעל השלב הראשוני קשורה לתהליך הנישואין ולא לתוכנו. דרישת הקניין לא משנה את תוכן הנישואין למציאות של רכישת האשה, אלא מבטאת רצון לסידור תהליך הנישואין. ניתן לבסס הצעה זו ע"פ שתי נקודות המופיעות ברמב"ם:

א. החשיבות שמקנה הרמב"ם לקניין הביאה מלמדת שהוא אינו סובר שקניין האשה הוא קניין רכושני, שהרי הביאה מייצגת את הקשר העמוק שבין בני הזוג, ודווקא צורות הקניין האחרות (כסף ושטר) מזכירות לנו רכישה.

4. נישואין מחברים בין בני הזוג מבחינה חוקית וטקסית, וביאה מחברת בין בני הזוג מבחינה פיזית.

5. חשוב לציין שמילים אלו לא נמצאות בפירוש בגמרא, אך ברור מדבריה שקידושי ביאה הם אכן מדאורייתא:

"ובביאה מנא לך? אמר ר' אבהו א"ר יוחנן, דאמר קרא (דברים כ"ב, כב) 'בעולת בעל', מלמד שנעשה לה בעל על ידי בעילה" (קידושין ט ע"ב).

ב. הרמב"ם במורה נבוכים מסביר, שדרישת הקניין באה כנגד מצב הקדשה שהיה קיים קודם מתן תורה, והוא מצב בעייתי שעלול לגרום לתקלות רבות. הסבר זה מבטא את הרצון לסידור ומיסוד תהליך הנישואין:

ומחמת עניין זה נאסרה הקדשה למה שיש בכך מהפסד היחוסים ויהיה הנולד ממנה זר לבני אדם אינו מכיר לעצמו משפחה ולא שום משפחה מכירה אותו וזה מצב גרוע מאד בשבילו ובשביל יולדו. ועניין אחר גדול בטעם איסור הקדשה והוא מניעת ריבוי התאותנות בתשמיש ותדירותו כי בשינויי גופי הקדשות תתוסף התאוה... ויש באסור הקדשה תועלת גדולה מאד והיא מניעת הנזקים כי אלו היתה הקדשה מותרת כי אז היו פונים לאשה אחת מספר גברים בזמן אחד באופן מקרי ובהכרח יתקוטטו ובמקרים רבים יהרגו זה את זה או יהרגו... ולא תמצא דרך התר לתשמיש אלא ביחוד אשה ונשיאתה בפרהסייה.

(מורה נבוכים, חלק ג' פרק מ"ט)

תהליך הקידושין והנישואין צריך לכלול מס' מרכיבים חשובים ע"פ הרמב"ם. התורה דרשה את הקניין כדי ליצור מצב שבו האשה נשאת לגבר אחד בלבד, ולכן הקידושין מייחדים את האשה המסוימת לבעלה ואוסרים אותה על שאר העולם. התורה יצרה טקס עם כללים ברורים שמגדיר כיצד יש לשאת אשה כדי להפוך את התהליך לפורמלי יותר. פרסום הקשר בין איש לאשתו שייך גם בשלב הקידושין וגם בשלב הנישואין, והוא עוזר למניעת המצב שבו אדם יכול להביא קדשה אל ביתו ולטעון שמדובר באשתו.

הרמב"ם מוסיף לנו בשלב זה שני מרכיבים חדשים וחשובים שלא היו לנו בשלב הראשוני: עדים וקניין. מרכיבים אלו גורמים לתהליך כולו לקבל מעמד עצמאי ומיוחד.

4. הקניין כמעשה מוחשי המבטא משמעות מופשטת

בנקודה זו עולה תמיהה על צורת הקידושין: אם הביאה מבטאת באופן הטוב ביותר את הקשר הנרקם בין איש לאשתו, וקניין ביאה הוא רק הצגה של הביאה האמיתית (לפני שני עדים), מדוע נדרש דווקא הקניין לשם קידושי האשה ולא הביאה עצמה?

במצב הראשוני הביאה התחילה את הקשר בין איש לאשתו, כי הקשר מבוסס על יחסי האישיות בין בני הזוג. בשלב הבא הפך מעשה הביאה לקניין הכולל מעשה מוחשי ויוצר משמעות סמלית. טקס זה יוצר משמעות אידיאלית ונצחית לנישואין - הקשר שנוצר בין בני הזוג כבר בתחילת דרכם המשותפת הוא קשר עמוק ויציב, ושניהם ביחד יוצרים מהות אחת -

(בראשית ב', כד)

וְנָדְבַק בְּאִשְׁתּוֹ וְהָיָה לְבָשָׂר אֶחָד.

באמצעות הקניין אנו מקבלים הן את המעשה עצמו והן את המשמעות הרחבה הניתנת לו.

למעשה, נעשה כאן מעשה מוחשי שיש לו משמעות מופשטת, והחשיבות היא ברעיון המופשט שנוצר ולא במעשה עצמו. דבר דומה קורה גם בדרכי קניין אחרות:

קניין חזקה (שבו קונים בעיקר קרקעות) נעשה ע"י פעולה ממשית (נעל, גדר ופרץ) שיש לה משמעות רחבה יותר. עשיית הפעולה מעידה על הפועל אותה שהוא "בעל הבית" במקום, והמקום שייך לו. במצב הראשוני החזקה יצרה את תוכן הבעלות - מי שנמצא על הקרקע נחשב כבעליה, ובהמשך הפכה החזקה לקניין המסמל את הבעלות ולא יוצר אותה. תהליך דומה אירע בביאה, כמו שתארנו לעיל - מעבר מתוכן חיי האישיות אל קניין המסמל אותם.

קניין שטר מתבצע ע"י העברה ממשית של נייר/קלף כתוב מאחד לשני, אך משמעותו נעוצה בכך שהשטר מבטא את ההסכמה שאלה הגיעו שני הצדדים המעורבים בקניין.

ג. צורת הנישואין ע"פ חז"ל

לאחר מתן תורה נוספו עוד שני שלבים ע"י חכמים:

שלב ג – הוספת קניין כסף

בשלב זה הוסיפו חכמים את דרך הקניין בכסף:

ובאחד משלשה דברים האשה נקנית, בכסף או בשטר או בביאה... ובכסף מדברי סופרים.
(הלכות אישות א', ב)

אבל הכסף מדברי סופרים שנאמר כי יקח איש אשה ואמרו חכמים לקוחים אלו יהיו
בכסף שנאמר (בראשית כ"ג, יג) 'נתתי כסף השדה קח ממני'.
(הלכות אישות ג', כ)⁶

חכמים לא הסתפקו בדרך הקניין שהציעה התורה (ביאה) והוסיפו צורה חדשה שבה ניתן לקנות אשה - כסף⁷.

שלב ד – דחיקת קניין ביאה

בשלב זה חכמים דחקו את קניין הביאה עקב מנהג ישראל לקדש דווקא בכסף או בשווה כסף.

אע"פ שעיקר הדברים כן הוא נהגו כל ישראל לקדש בכסף או בשווה כסף, וכן אם רצה לקדש בשטר מקדש, אבל אין מקדשין בביאה לכתחלה ואם קידש בביאה מכין אותו מכת מרדות כדי שלא יהיו ישראל פרוצים בדבר זה אע"פ שקידושיו קידושין גמורין.
(הלכות אישות ג', כא)

חכמים לא הסתפקו בדחיקת המנהג לקדש בביאה, אלא אף קבעו שכל מי שיקדש בביאה יוכה מכת מרדות. חכמים אמנם מקבלים את העובדה שמי שמקדש בביאה - קידושיו קידושין, אך הם מנסים למנוע את הדבר בכל כוחם, ולמעשה אוסרים את קניין הביאה. נשאלת השאלה: כיצד יכולים חכמים לאסור עניין שהוא עיקרי ע"פ קביעת התורה?

כדי להשיב על כך יש לשים לב שהעולם משתנה עם התקדמות הזמן. התורה הגיבה למציאות שהיתה קיימת בזמנה ועידנה אותה ע"י חיוב מסודר לקניין האשה, כדי להפסיק את מצב ההפקר ששרר עד אז. צורת הקניין בביאה היתה משמעותית בעיקר לזמן נתינת התורה אך היא לא התאימה לזמנם של חכמים. בזמן חכמים קידושי ביאה היו עלולים לגרום בקלות לפריצות, ולכן חכמים דחקו אותם ועידנו את דרך קניין האשה מביאה לכסף (ושטר), בהם אין חשש פריצות.

6. קיימת גם גרסה אחרת לשני מקורות אלו:

"ובאחד משלשה דברים האשה נקנית, בכסף או בשטר או בביאה, ושלושתן דין תורה" (הלכות אישות א', ב [נוסחה ב]).

"וכן דין הכסף דין תורה ופירושו מדברי סופרים שנאמר (דברים כ"ד, א) 'כי יקח איש אשה' ואמרו חכמים לקוחים אלו יהיו בכסף שנאמר (בראשית כ"ג, יג) 'נתתי כסף השדה קח ממני' (הלכות אישות ג', ב [נוסחה ב]).

בין אם נפרש שתוקף קניין כסף הוא דאורייתא או דרבנן, ברור הדבר שהוא הוספה של חכמים על המצב הקודם.

7. קניין כסף משמעותי יותר מקניין שטר בגלל מוחשיותו - בקניין כסף צד אחד נותן כסף וצד שני מעביר אליו את הדבר הנקנה. בקניין שטר, לעומת זאת, תמורת הדבר הנקנה מועבר שטר חסר כל משמעות כלכלית בפני עצמו.

הרמב"ם מתאר כיצד התורה לקחה מצב של זנות והפקרות שהיה קיים בזמנה והפכה אותו לתהליך מוגדר בעל כללים ברורים, ובכך הוא מדגיש את מימד העידון שבהתפתחות זו. הרב קוק מדגיש את מימד ההתאמה לציר הזמן בהתפתחות, וזאת נראה להלן. בכל מקרה, חשוב להדגיש שחכמים לא עקרו כאן דבר מן התורה אלא רק הוציאו אותו ממנהג ישראל.

ד. משמעות ההשתלשלות

אם ננתח את משמעות תהליך השתלשלות זה, נראה שינוי רציני בצורת הקידושין המקובלת לאורך ציר הזמן:

לפני מתן תורה, היתה הפקרות בעולם - כל אחד יכל לשאת כל אחת בה חשק ללא פיקוח או סדר מסוים. בנוסף, המצב של ביאה על קדשה היה מקובל בציבור. התורה אסרה את מצב הקדשה וסידרה ומיסדה את תהליך הנישואין. ע"פ התורה, ביאה היא אפשרות לגיטימית, טבעית וראשונית לקידושי אשה, והיא מייצגת באופן ישיר את מהות חיי הנישואין. אין שום ניתוק בין הצורה שבה מניחים את היסודות לבניין חיי הנישואין, לחיים אלו עצמם.

חכמים הוסיפו בשלב ראשון דרך נוספת שבה ניתן לקנות אשה והיא הכסף. דרך זו מרחיקה את האדם עוד יותר מאפשרות של זנות ופריצות. בשלב שני, יצאו חכמים בחריפות נגד האפשרות של קניין ביאה, וגזרו שיש להכות מכת מרדות אדם שמקדש כך. חכמים רצו להתרחק כמה שיותר מאפשרות הקידושין בביאה כדי למנוע מצבי פריצות. חכמים הדגישו מאוד את הצורך בטקס מסודר, ולכן אסרו גם קידושין בשוק או ללא שידוכין (הסכמה כללית בין הצדדים).

וכן המקדש בלא שידוך או המקדש בשוק אע"פ שקידושי קידושין גמורין מכין אותו מכת מרדות כדי שלא יהא דבר זה הרגל לזנות וידמה לקדשה שהיתה קודם מתן תורה.
(הל' אישות ג', כב)

חכמים מנסים כמה שיותר להרחיק את האדם מכל אפשרות שקרובה לחזרה אל המצב של זנות וקדשה, ולכן אוסרים מצבים שונים העלולים להביא לכך.

חכמים יצרו משמעות אחרת לבעילת האשה. אם לפני כן זו היתה רק דרך לקנות את האשה לאדם, עתה זו היא עשייה שמתחילה את החיים המשותפים של בני הזוג לאחר שהיסודות של קניין וחופה כבר נעשו. נוצר כאן מהלך הדרגתי והגיוני: יצירת קשר ראשוני, מיסוד הקשר ע"י קניין בכסף, העמקת הקשר ע"י ביאה.

השתנות התורה על פני מימד הזמן⁸

גישת הרמב"ם - בנושא זה אנו רואים כיצד ע"פ הרמב"ם התורה דברה כנגד תופעה שהיתה קיימת בזמנה (קדשה) והגיבה אליה, ואילו חכמים המשיכו לשנות את ההתייחסות לנושא הזנות ע"פ השינויים שקרו לאורך השנים לאחר מתן תורה. ניתן ללמוד מכך מהלך כללי בהתפתחות התורה: התורה שכתב טיפלה בבעיות המתאימות לזמנה, וחכמים עשו שינויים ע"פ המצב בזמנם.

הרמב"ם במשנה תורה טוען שדיני התורה נועדו להשפיע על התנהגותו של האדם:

רוב דיני התורה אינן אלא עצות מרחוק מגדול העצה לתקן הדעות וליישר כל המעשים.

(הלכות תמורה ד', יג)

8. ראה בספרו של משה הברטל "מהפכות פרשניות בהתהוותן" את התייחסותו לעניין סוטה ואמה עבריה (עמ' 74-77, 94-112).

הרמב"ם מממש עמדה זו כשהוא טוען שהקרבתו ניתנו כתחליף לעבודה זרה בשביל עם ישראל.

ולפיכך הניח יתעלה אותם מיני העבודות (עבודה זרה) והעבירם מהיותם לנבראים ולדברים דמיוניים שאין להם אמתות, לשמו יתעלה וצונו לעשותם לו יתעלה... והושג בניהול האלהי הזה שנמחה זכר עבודה זרה ונתבסס היסוד הגדול האמיתי בדעתנו והוא מציאות ה' ואחדותו. (מורה נבוכים חלק ג' פרק ל"ב)

רעיון דומה מובע גם ע"י חז"ל לגבי עניין אשת יפת תואר "דלא דברה תורה אלא כנגד יצר הרע" (קידושין כא ע"ב)⁹. בנושא זה ניתן לראות כיצד נוצר שינוי בדינים ע"פ השתנות הזמן.

גישת הרב קוק - טענתו של הרב היא, שהרצון האנושי מתפתח ומתעלה עם השנים ולכן יש שינוי בדרישות ובהתייחסות לבעיות שונות:

בעבר היה הטבע והרצון האנושי יותר פראי ממה שהוא כעת, ולימים הבאים יהיה יותר נח וטוב מההווה. בעבר היתה מהות התורה והמוסר פונה ביותר לביטול כח הרצון הטבעי מפני שהרע היה מרובה בו, ולעתידי הולך הדבר ומקבל צורה חדשה. (אורות הקודש חלק ב' עמ' תקמ"ד)

לפי הרב קוק, המוסר האנושי מתפתח כל הזמן, ולכן יכולים להיווצר שינויים גדולים בדרישות מהאדם ע"פ המצב בו הוא נתון. בעבר, כשהמוסר האנושי היה פראי, היה צורך לדכאו ע"י הגבלות וחייבים שונים. עם התפתחות המוסר, ניתן להתייחס אל האדם בצורה נוחה יותר.

אם נחבר את גישות הרמב"ם והרב קוק, נגיע להבנה שתורת ישראל מתפתחת לאורך מימד הזמן, כאשר בכל דור היא מתמודדת עם הבעיות העכשוויות ומתייחסת אליהן. הבנה זו עוקרת את ההנחה המוטעית שהתורה היא טקסט קפוא ומאובן שלא שייך לחיים כיום.

ההתייחסות לביאה בתהליך התהוות הנישואין היא דו-ערכית¹⁰. מצד אחד, ראינו במאמר זה שהביאה היא בעייתית ועלולה לגרום לפריצות ולכן, עם התקדמות הזמן נעשתה התנערות ממנה ע"י חכמים. מצד שני, ניתן לטעון¹¹ כי הביאה היא הדרך האידיאלית של התהוות הקשר בין איש לאשה. הפתרון הוא שהביאה היא אכן הדרך האידיאלית ליצירת הקשר הזוגי, אך אידיאל זה התקלקל עם הזמן והפך להיות מסוכן.

מהפרשיה בבראשית פרק ב' נראה שהקישור הגופני אל האשה בא לענות על בעיית הבדידות שבה נתקל האדם. הקישור הגופני יוצר אח"כ גם חיבור נפשי בין שני הצדדים וכך הופך לצורה העדיפה ליצירת הקשר. הזנות, לעומת זאת, אינה גורמת לקרבה בין שני הצדדים אלא רק הופכת את הדחף והתאוה האנושיים לתכלית. הקישור הגופני (ביאה) נדחה מפני החשש שמא יביא לזנות.

הרב קוק מתאר את האידיאל הטבעי שהיה קיים בתחילה אך התקלקל בגלל האדם. האדם התייחס אל הטבע כאל התכלית ולא כאל אמצעי כפי שהוא צריך להיות, ולכן קלקל אותו.

9. הרב רא"ם הכהן, ראש הישיבה, מתבסס על קביעה זו ואומר שכיום דין אשת יפת תואר לא שייך, כי אין יצר הרע כה גדול לעבור עברה כזו.

10. עיין בספרו של הרב סולובייצ'יק "Family Redeemed" עמ' 94-95.

11. כך אכן נטען במאמרו של שורי חזן בחוברת 'מגיד דבריו ליעקב 2' - בהוצאה פנימית של ישיבת עתניאל.

העבודה האלהית היותר עליונה היא אותה שהיא מקושרת ישר אל הטבע. נתחללה קדושה עליונה זו על ידי זוהמת האדם, שהשחיתה את פולחן הטבע, בעשותה אותה למפלצת אלילית, במקום שהוא צריך להיות בסיס איתן להאידיאליות העליונה.

(אורות הקודש חלק ב' עמ' תצ"ג)

מהלך דומה קרה גם בנושא חיי האישות, כאשר הביאה הפכה להיות תכלית בתודעת בני האדם במקום אמצעי, כפי שהיתה צריכה להיות. לכן, דרגתו של אדם הראשון היתה גבוהה מזו של משה רבנו ביחס לגופניות וממילא, גם ביחס לחיי האישות.

ומכל מקום יש הבדל בין אותה האורה ובין מדת זיהרא עילאה דאדם הראשון בזה, שמצד אספקלריא המאירה הגופניות נשארה קצת במעמדה, וממחציתו ולמטה נקרא איש, נאמר גבי משה. ומתוך כך פירש מן האשה. ומצד זיהרא עילאה דאדם הראשון מתעלה כל הגופניות כולה.

(אורות הקודש חלק א' עמ' רע"ט)

סיכום

לפי הרמב"ם ישנם ארבעה שלבים בהתפתחות מוסד הנישואין :

א. לפני מתן תורה - הסכמת שני הצדדים, הכנסת האשה לבית הבעל ובעילתה.

ב. לאחר מתן תורה - הוספת דרישת קניין האשה ע"י ביאה.

ג. הוספת דרך קניין בכסף ע"י חכמים.

ד. דחיקת דרך הקניין של ביאה ע"י חכמים, וקביעה כי יש לקדש רק בכסף.

באמצעות שלבים אלה השתנתה גם צורת מוסד הנישואין: בתחילה היה נוצר תוכן - ביאה, ומתוך כך נוצרה מסגרת של חיי נישואין. לאחר תקנת חכמים - קודם ישנה יצירת מסגרת פורמלית - קניין כסף, ורק לאחר מכן נוצק תוכן לתוכה בדמות חיי האישות.

את השינוי ניתן להסביר ע"פ דברי הרב קוק בכך שבתחילה אכן היה מצב אידיאלי, אך מעשי האדם דרדרו את המצב ולכן היה צורך לשנות את צורת הנישואין. השאיפה היא שלעתיד לבוא, יחזור האדם אל מצבו הראשוני והאידיאלי -

השיבנו ה' אליך ונשובה חדש ימינו כקדם.

(איכה ה', כ)